

נפשות יהודיות הומיות: א"א קפלן על י"ח ברנר

המחצית הראשונה של המאה העשרים הייתה מן התקופות הרעות שראה ישראל בתולדותיו, אם לא הרעה שבהן. ועם זאת, היא הייתה מן התקופות התוססות והמגוונות מבחינת הזרמים הרעיוניים והאידיאולוגיים שרגשו בעם היהודי. השנים שקדמו למלחמת העולם השנייה ראו את הבשלתן של אידיאולוגיות וזהויות יהודיות שנבטו במאה ה"ט: ציונות, יידישיזם, סוציאליזם יהודי, החצרות החסידיות, עולם הישיבות הליטאי, האורתודוקסיה המערב-אירופית והאולטרה-אורתודוקסיה ההונגרית. עידן זה היה עד גם לשלל מיזוגים, הלחמים ושילובים מפרים ולעתים מפתיעים של הללו. ברקע היו הנסיבות: שינויים טקטוניים במצבם של יהודי אירופה, שעיקרם ההגירה ההמונית של מפנה המאה, עקירתן של אלפי קהילות יהודיות בשנות "המלחמה הגדולה" ושידודם של דפוסי הפרנסה והדיור המסורתיים של היהודים. הייתה זו תסיסה אלימה כמעט, מערבולת רעיונית שהולידה בין השאר אינטליגנציה רבנית מגוונת בצורה יוצאת דופן. רבנים אנרכיסטים, משכילים מיסטיקנים ומקובלים קומוניסטים רתחו יחד לצד שילובי טעמים נוספים, במעין חמין אידיאולוגי גולש התלוי על בלימה.

דמותו הטרגית של הרב אברהם אליהו קפלן מייצגת במידה רבה את רוח התקופה. הוא נולד בשנת תר"ן (1890) בעיירה קייידאן בליטא, לרב קהילה ולמדן בעל מוניטין. אביו נפטר בדמי ימיו והוא בן 34, ואברהם אליהו שלא זכה להכירו נקרא על שמו. בנעוריו היה חניך ישיבות הדגל של תנועת המוסר קלם, טלז וסלובודקה. בזו האחרונה היה לתלמיד קרוב של "הסבא" ר' נתן צבי פינקל, ונתפס לשיטת "גדלות האדם" שלו. נפשו סערה כלפי פנים וכלפי חוץ. עוד בנעוריו עסק בכתיבת שירה וקטעי יומן גועשים מצד אחד, ומצד שני לקח חלק נלהב בפעילות ציבורית בתנועות נוער חרדיות ובכתיבה פובליציסטית.

בימי מלחמת העולם הראשונה שהה בבית אימו בטלז. לצד הלימוד המסורתי הוא התעמק בספרות העברית המתחדשת, חקר את "חוכמת ישראל" שהתפתחה במערב, שלח ידו בפילוסופיה ובמעט מדעים ואף

לימד את עצמו גרמנית. לאחר נישואיו נענה להזמנה של בית המדרש האורתודוקסי לרבנים בברלין, "הסמינר" של הילדסהיימר, לכהן כמורה לתלמוד במוסד, ולאחר זמן מועט ירש את ראשות בית המדרש. בכך היה לאחד מניצניה ומאפשריה של התופעה שתפרח בשנים שלאחר מכן: נדידתם של בני ישיבות ליטאיות למערב לשם רכישת השכלה כללית, ופריצתה של שיטת הלימוד הישיבתית-הליטאית אל מעבר לתחום המושב הרוסי. בשנותיו המועטות בסמינר לא רק השפיע מרוחו על המוסד אלא גם הושפע ממנו. הוא בא בדין ודברים עם גישות מחקריות לחקר התלמוד ושילבן בלימודו שלו, ואף החל בכתיבת פירוש חדש לתלמוד ששאף למזג בין חוכמת היהדות שבמזרח אירופה לבין זו שבמערבה. נדמה שכל מי שבאו איתו במגע הכירו בכישרונו ובייחודו והאמינו כי נכונו לו עלילות רבות בציבוריות היהודית; כך עולה, מכל מקום, מהתעודות שנכתבו אליו ועליו בטרם ולאחר לכתו.



מלחמת-השמד נגד הייאוש. הרב אברהם אליהו קפלן

אלא שהוא נפטר בחטף בשנת תרפ"ד (1924), ושנותיו כשנות אביו במותו, שלושים וארבע. את מקומו בסמינר תפס הרב יחיאל יעקב ויינברג, אף הוא בוגר ישיבת סלובודקה שמסלול חייו דמה באופנים רבים לזה של קודמו. הרב ויינברג היה לימים מדמויות "הביניים" המעניינות והמשפיעות בשני ענפי האורתודוקסיה שהתגבשו לאחר השואה, הבדלנית והמודרנית, וקורותיו מרמזות על העתיד שנכון היה לרב קפלן.

כתבים מועטים משלו נותרו בידינו. חלק מהם אבדו במו ידיו: ברגע של "הפיכת הלב", אחרי שיחה מפי הסבא מסלובודקה, שרף את השירים והכתבים שחיבר בנעוריו. רוב כתביו המאוחרים ששרדו רוכזו בספר 'בעקבות היראה' (ירושלים: מוסד הרב קוק, תש"ך; מהדורה מורחבת, תשמ"ח; תשע"ח). ערך אותו בנו, הרב צבי קפלן, שהאריך ימים והיה לדמות חשובה בחוגי המזרחי ותנועת בני עקיבא בישראל, ואף שימש עורך הן באנציקלופדיה העברית הן באנציקלופדיה התלמודית - שילוב שוודאי היה מפיק נחת רוח לאביו. בין כתביו אלה של הרב א"א קפלן כמה מאמרי ביקורת על ספרי עיון וספרות חדשה, וביניהם זה שלפניכם, על ספרו האחרון של יוסף חיים ברנר 'שכול וכישלון' (המאמר הופיע בשנת תרפ"א בירחון התורני 'ישורון', 78, עמ' צח-קז; נדפס שנית בקובץ 'בעקבות היראה', מהדורת תשע"ח, עמ' 56-65). יותר משזו

ביקורת, זוהי דוגמה מובהקת למה שאנו אוהבים לכנות "מסה אגב ספר", מהסוג שאנו מבקשים לעודד ולפרסם ב'השילוח' שלנו: דברי הגות בעלי הקשר ציבורי בעקבות נקודות ציון ספרותיות.

הרי לנו רב אורתודוקסי ואפולוגטיקן מבריק של עולם הישיבות והמסורת, היושב לחבר מסה אוהדת ומלאת כבוד - על סופר אתאיסט, שהיה ממבקריה המפורסמים והחריפים של הדת היהודית בדורו! אמנם, היה לרב קפלן ולברנר גם לא מעט מן המשותף. ברנר החל את חייו כחניך עולם הישיבות, שם נחשף לראשונה, כמו קפלן, להשכלה ולספרות עברית. אף הוא הלך לעולמו בטרם עת ובטרם מיצה את המורשת שיכול היה להותיר אחריו; הוא נרצח בשנת הארבעים לחייו בביתו ביפו במסגרת מאורעות תרפ"א, כשנה לאחר צאת 'שכול וכישלון' הנחשב לפסגת כתיבתו.

אולם, חשוב מכך, השניים חלקו הלכי רוח דומים, בשני מישורים. האחד, הבא לידי ביטוי במסה לפניכם, הוא החיבור הרגשי העמוק לעם ישראל ולארץ ישראל. האחר הוא ההתחבטות האקזיסטנציאליסטית לנוכח האבסורד של הקיום והמאבק בייאוש ובחרדה הכרוכים בו. סיפוריו של ברנר ורבים ממאמריו חגים סביב מה שזיהה כ"מר קדרות ההווה בלי

מפגש יהודיות מזרח ומערב.
הסמינר לרבנים בברלין



אלוהים", והתאפיינו במרד ניטשיאני נגד הזיוף, הבריחה מהמציאות וכל מה שנועד להשקיט את בעיית הקיום; בסירוב עיקש להיכנע לייאוש ולניהיליזם, ובנחישות למצות את החיים בגבורה מתריסה.

עדות להלך רוח זה אצל אברהם אליהו קפלן משוקעת בשני חיבוריו המוכרים יותר. הראשון הוא שיר שכתב במחצית ימיו והוא בן שבע-עשרה, ששרד ואף מושר בעולם הישיבות הליטאיות עד היום (במנגינה המוכרת של "שחקי שחקי", וכמוהו בהטעמה מלעילית). לשירו זה קרא "תפילה": "שְׁקֶעָה חֲמָה, שְׁקֶעָה נַפְשִׁי, / בְּתֵהוּם יְגוֹנָה הַרְבַּב בָּיָם, / כִּי עוֹמְדָה לִפְלֵל הִיא בְּמִלְחַמְתָּהּ / אֶת הַבָּשָׂר וְאֶת הַדָּם. // יְמֵי עוֹבְרִים, יְמֵי כָלִים, / מְבָלֵי קִחַת, מְבָלֵי תֵת; / אִם לְזֹאת קָרָאתָ חַיִּים, / אֲמַר נָא אֵלֵי מֶה זֶה מֵת. // חוֹסֵה אֵלֵי כִי לֹא אֵדַע / אֵיכָה אוּכַל כֹּה לְחַיֹּת; / הָאֵם לְשִׁכְחַן כֹּל וְשִׁמְחָן / אוּ לְזַכֵּר הַכֹּל וּבְכוֹת. // הַחַיִּינִי אֵלֵי נָא לְמַחֵר, / אוּלַי אֶפְתָּר אֶת הַחֲלוּם; / שְׁקֶעָה חֲמָה, עֲבִים בָּאִים, / לִילָה עוֹלָה מִן הַתְּהוּם".

העדות השנייה היא ממאמרו "בעקבות היראה", העוסק בצורך ובחובתם של "היחידים" המסוגלים לכך להשפיע על סביבתם. בשיאו של המאמר, ובניגוד למושא ביקורתו ברנר, הוא מפנה את סערו לאל שעוד האמין בו: "אהה ה' אלקים! מי יתן ונשכח רגע את הידיעה המאוסה הזאת [...] את הכל יכלו לשכוח - רק לא את הדבר המשעמם הזה, רק לא את היאוש הרזה הזה שאין בו אלא ריקותו: שהכל ללא הועיל, והכל ללא ברכה, שהכל כבר היה, אלף אלפי פעמים היה, וגם אני אהיה ככה, וגם אתה תהיה ככה, וגם הוא יהיה ככה, ואין שנוי ואין מפלט, ואין מוצא ואין חרות... מי יתן ונשכח זאת רגע! הלא בשכחת הקטנות הזאת פתאום נזכר גדולות. הלא בהשמדת הייאוש הזה פתאום נחיה נשמות" [בעקבות היראה, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשע"ח, עמ' 15].

בברנר מצא קפלן הד לעצמו: נפשות תאומות שתהום פעורה ביניהן. ניתן לחוש בהזדהות זו בתארו את ייסוריו וחיבוטיו של מושאו, ואפשר שמעורבת במסתו מעין תקווה קטנה לגאול אותו ואת פירותיו. אך מעל הכול כמוסים במסה זו מרחביה של תקופה: תנופה לאומית-ציונית, פרוטו-אקזיסטנציאליזם ורעש-געש רעיוני כולל. אכן, היה זה רגע שיא פריחתה ועושרה של האורתודוקסיה היהודית. זו הלכה והצטמצמה בהמשך לכדי גזע וענפים רעיוניים מונוליתיים בהרבה, כתוצאה מתהליכי התמרכזות אידאולוגיים, וכתוצאה מהשוואה, שגדעה לא רק את הגופים אלא גם "רוחות" רבים בעם היהודי.

אלון שלו

בין עוז לכישלון

משיצאו חכמי הדורות ללמוד את רוח האדם נשאלה שאלה זו לפנייהם: איזה כוח מרובה, זה של השכל או זה של הרגש? קיוו מתחילה למצוא תשובה מי משניהם עומד בראש, אולם בסופו של דבר העלו בידם אחרת: גם זה וגם זה אך ילידי ה"אנוכי" של האדם הם, ואותו ה"אנוכי", שהוא אביהם האחד, אינו נתפס ומובן כל צורכו לא על פי זה ולא על פי זה, כי נחבא הוא אל הכלים, כלי הנפש השונים, ועולה הוא על גביהם.

מידה זו גם בעמים היא נוהגת. מושג ה"אנוכי" של איזה עם, או "שר האומה" בלשון קדמונינו, אינו עלול להתבטא בלשון בני אדם, לא יגדירוהו הכינויים שהמציא החושב. ויותר מבכל האומות מורגש דבר סתר בהאומה הישראלית. את רשמי אופייה של אומה זו אנו מכירים בעד צוהר ההיסטוריה, אך אפס קצהו נראה שם וכולו לא נראה. בצל כנפיים נסתרות חונה עם ישראל, אך לראות אותן לא נוכל, כי כנפי שכינה הן... "יחביאנו צל ידו תחת כנפי השכינה".

ולמשל: אותו החפץ הנמרץ בארץ ישראל שלנו, השוכן בלב כל יהודי ומתנחל לבניו אחריו, – כלום פירוש מספיק יש לו? אם לדין, ודאי יש תשובה, ואם לעניין הרגש הלאומי, גם-כן אין לו בסיס. ואומנם כבר קמו לאומיים גדולים כשמעון דובנוב וחבריו והרחיקו מאוהלים את חיבת-ציון כמטבע שפסלתה הלאומיות. הם אמרו: מי העם החפץ חיים, אוהב ימים לראות טוב (חיים לאומיים וטוב לאומי!) – נצור את רוחך מהרגשות רומנטיות על מדינה רחוקה ויפה, שכן ארץ וְרָאָה אַמוּנִיָּהּ במקום שאתה שם, אל תתגעגע בגלותך על ארצך שאבדה כי אם הפוך את גלותך לארצך שלך ובה תאלם בתור לאום.

ברם אמרו חכמים: כל מקום שהלכה רופפת בידך צא וראה העם מהו נוהג. ואם בעניין זה לא תוכל לשאול את פי העם השרוי בארצות גלותו, כי קצרה רוח איתו, ועיניו הושעו מראות דבר בלתי אם טרפו ליומו – אז ברח דודי אל הרי ציון, אל ירושלים עיר-הקודש, ושאל זקניך שביישוב הישן או נכדיהם שביישוב החדש, ויגלו לך דברים שבליבם: מה להם ארץ ישראל?... והלא הם במקום המעשה, במקום

המכשולים שקשה לפנותם, במקום הנחשולים שקשה לנצחם – ובכל זאת ליבם קשור בה, עוז לו בה, חבוק בה ודבוק בה, ומוחזקים הם בארצם, כי יהיה מה שיהיה, אך היא שלהם היא. למרות כל החשבונות ולמרות כל הכישלונות. זהו עוז פנימי בקרב עם עתיק, זוהי מורשת אבות מלפני אלפי דורות, עוז אלוקים, החי בקרב עם אלוקים, ובעל כורחו הוא חי.

הוא העוז שהצילנו עד עתה מתוך כישלוני כל הגלויות, והוא העתיד להצילנו גם עכשיו מכישלוני ה"אתחלתא" של קיבוץ-גלויות. "ה' עָזָי וּמְעֹזִי", "ה' עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן", "אֵין עֹז אֵלָא תּוֹרָה", "יִשְׂרָאֵל עֹזֵן שְׂבָאוֹמוֹת הַן" – כל המאמרים האלה ישנים הם כבר מאוד והרבה בני אדם סבורים שאין מקומם אלא בדרשות. אך לא! מקומם בתוך החיים הם, והוא הדין: בתוך חיי ארץ ישראל. עוז אביר זה שלא כרע תחת סבל הגלות ולא הוכה לפי חרבה, קל וחומר שלא ייבהל מאימת חבלי לידה בימי ההתחלות הקשות. שריר הוא קיים – למרות רצח יפו...

רצח יפו: מאורעות תרפ"א ב-1
במאי 1921. בין ההרוגים יוסף
חיים ברנר.

...כי דווקא בין אלה שנפלו חללים בעירנו הקדומה הזאת, בימי האביב שנה זו, היה סופר עברי אחד, י. ח. ברנר, שהעיד בלי משים בכתבו האחרון על מדת עוזן של יהודי הארץ. זה היה אמן ספרותי שאין דוגמתו רבים, ובשעה שכתב לא לשם עדות נתכוון, מסיח לפי אומנותו היה, ונגיעה טרדיציונית לא הייתה לו בדבר. כי איש כעס ומכאובים היה זה כל ימיו, בייאוש ובספקות הגה, אותם למד ואותם לימד. בהם היה חבוש כוח יצירתו ולהתיר את עצמו לא יכול. וכל מה שהעיד הוא על כוחנו ועל גבורתנו, בכל מקום שהודה אף הוא שאין יד חולשתנו אליו מגעת – אין ספק שהלכה כדבריו.

זה היה אדם נבוך שהתרוצצו בקרבו רוחות. ולא פעם אחת בחייו הגיע מתוך התרוצצות זו לידי אותה שאלת ייאוש: "אם כן – למה זה אנוכי?"... מצד אחד הלך עמו מנעוריו רוח ישראל סבא עלוב ושלוך בקמטי סתריו, עד שהוא עצמו לא ידע כלל שעודנו עמו חי. ומהרבה צדדים אחרים הלכו בו רוחות הזמן. בוערות וסוערות, סותרות זו את זו ולוחמות זו בזו, אך הצד השווה שבכולן שהייתה בהן מידה מרובה של מהפכנות חשופה וחצופה, אשר לא תיחת ואשר לא תבוש, מרחפת בגלוי על גלי הספקות ומטילה אימתה על טיילי החוף...

הוא למד בעלומיו בישיבה של תורה בעיר המצער פוצ'פ אשר בקצה רוסיה הקטנה. שם הציץ בגנבה כדרך בן ישיבה בספרי השכלה שונים, נפגע במ יין תורתו, נפגם ונתחמץ. וחומץ בן יין זה נשאר בנפשו תמיד... הן כמעט על כל הסופרים העברים שבדור עבר פרוצס החימוץ

רוסיה הקטנה: כינוי
לאוקראינה. עיר המצער – עיר
קטנה. ראו בראשית י"ט, כ.

הזה, אך כולם (מלבד מ. י. ברדיצ'בסקי) מהרו להיפטר ממנו, לא טיפלו הרבה בדברי דת כמעשי המשכילים הישנים כי אם שפכו מיד את החומץ, יצאו ותהו בקנקנים אחרים ושתו ושכרו מסתם יינם מכל אשר נפל בידם. אף ברנר לא משך את ידו מהם; אכן, גם אותו יין ראשון שהחמיץ בו לפניו היה תמיד נותן טעם בכל פריו אשר עשה. נתינת טעם זו רובה לפגם הייתה, אך יש שגם הייתה לשבח, כמו לדוגמה בספרו האחרון.

.....
[הערת המחבר] "שכול וכשלון
או ספר ההתלבטות" מאת י.ח.
ברנר. הוצאת אברהם יוסף
שטיבל. אמריקה.

ועל הספר הזה אנו דנים. כמעט שכל מיני הטיפוסים השונים החיים כעת בין יהודי העולם כולו, בשדרות הבינוניות שלהם, מצאו להם מקום בספר זה. במ חרדים ופורקי עול, ציונים ולא ציונים, בעלי חלוקה ובעלי מסחר, בעלי אידיאלים ובעלי קריירות, מי שהיו בני ישיבה ומי שהיו מהפכנים, יהודים תמימים שהשלימו עם צער חייהם וצעירים בועטים שאינם מקבלים מרות, לא חסר שם אף גבאי רמאי אחד אשר מקומו יכירנו בין גיבוריו של אברהם מאפו בספרו "עייט צבוע", ולא חסר שם אפילו יהודי אורתודוקסי מגרמניה, שאף על פי שהוא בחור מזדקן ואין דעתו צלולה ביותר, הרבה יש ללמוד ממנו על הכלל שממנו יצא. לא חסרים שם לבסוף אף יהודים מאפריקה הדרומית שבאו איך שהוא לירושלים ומתלבטים שם גם הם בין אחיהם השונים, בני קהילות האשכנזים וקהילות הספרדים. רק חייהם של אלה האחרונים, כלומר של הספרדים, לא הובלטו היטב בספר הזה, ובאת כוח יחידה שלהם בין נפתוליו של כל אותו סיפור אינה אלא נערה ספרדית אחת, שספרדיותה מטושטשה ביותר, והיא משתדכת לבחור אשכנזי ויש לו עסק עמה.

וכולן נפשות נכאות, מתלבטות בין מכשולי חייהן, מבקשות מוצא ואינן מוצאות. אנשים ונשים, זקנים וצעירים, שאבדו תקוותיהם, התנדפו חלומותיהם ועולמם חשך בעדם. ונבוכים הם בארץ... באותה הארץ שעליה התגעגעו ממרחק מראשית ימי ילדותם, שאליה נמשכו בחבלי קסמים מטיט היוון של גלות, באותה "ארץ ישראל" שבאו בה על מנת להחיותה ולהחיות את עצמם בה, לבנותה ולהיבנות הם עצמם ממנה – שמה, בארץ חלומם זו, מצאו שברים תחת בניין, שכול תחת נועם וכישלון תחת תחייה... הנה הזקן ר' יוסף חפץ שנמלט בעור שיניו – עם מלתחת ספריו שאבדו לו בדרך – מתוך הומל עיר הפרעות. תקוות גדולות היו לו לפני עלייתו לארץ: השפעה גדולה על הדור החדש ברוח היהדות הטובה, הצרופה... הפצת דעות נכונות והשקפות מזוקקות... עם משפחתו בא, וצפה, כמוכן, גם למצוא פרנסה – אך אותה לא מצא. ברם, מילא, יהי בלי פרנסה! כלום על פרנסה לבדה יחיה האדם? אפשר

.....
הומל – עיר חשובה במזרח
רוסיה הלבנה, שהייתה בה
אוכלוסייה יהודית גדולה.
הפרעות הן פרעות קישינב,
שהגיעו גם אליה.

להסתפק בפת במלח... אבל עדיין נשארה התקווה להשפעה... וזה העיקר! החיים בירושלים אמנם קשים הם. חלה ר' יוסף את רגליו, והרי הוא שוכב וגונח על מיטתו. צריך "לעשות" אמבטי, אך הכלי המשמש לתכלית זו צריך לשאול מאיזה מקום, מאיזה שכן (לקנות מן החנות בכסף מלא? לא סלקא דעתך!) והנה אין זה באפשרות. מי ישאיל להם אמבטי בירושלים? ירושלים אינה קיוב ואינה הומל. שם היו להם ידידים, אבל פה – מילא, ר' יוסף אינו רוצה לדבר רעות על ירושלים... לא! אי אפשר לו לדבר רעות על ירושלים עיר הקודש! רק להאמין בה יכול, רק "להשפיע" בה, "להפיץ" בה, לסבול בה ולהיענות בה – אך חלילה לגנותה וחלילה דחלילה לצאת ממנה, לעזובה... כאן צריך לחיות, ולא לזוז מכאן. היציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ נחשבת בעיני כל המשפחה לחטא שאין לו כפרה, לדבר שקשה להעלות על הדעת. רק מתוך אונס גדול נכשלים בחטא זה. "מרים היא אגואיסטית מכף רגל ועד ראש" – מדברת אסתר חפץ באחותה הצעירה – "היא נכונה אפילו לנסוע לחוץ לארץ!" השמעתם? אפילו עוון גדול כזה היא נכונה לעשות לטובת עצמה...

והנה גם יחזקאל חפץ – שאר בשרו של חפץ הזקן – הגיבור הראשי של כל אותו הסיפור. הוא, יחזקאל, אמנם נכשל בחטא זה. כשנים אחדות לפני זמן הסיפור היה אותו מעשה: פתאום קם ממקום מושבו, נטש עבודתו באחת החוות אשר ביהודה, גמר אומר בנפשו שאינו יכול למצוא עוד בארץ ישראל סיפוק רוחני כראוי לו, אינו יכול בשום אופן להתאקלם במדינה זו (מכה הכתובה בתורת חייהם של גיבורי איבסן; עיין "בת הים"). עמד והלך לשווייצייה.

בימים ההם היה גם חפץ סבור כדעת הבחור כהנוביץ (אחד מגיבורי הסיפור המופיעים בו אחר כך), כי אין להתריע כלל כל כך על הצעירים העוזבים את ארץ ישראל, כי אם, אדרבא, צריך גם לשמוח על החיזיון הזה, כי למה להם באמת לכוחות צעירים ורעננים להתמוגג כאן בירושלים? ייצאו לרווחה אל העולם הגדול ויהיו לתועלת לעצמם ולחברתם.

בחור זה היה לפני תלמיד ישיבת טלז ועכשיו הוא מאלה שהבריות אומרות עליו: שנה ופירש קשה מכולן. וקשים הם גם לגבי עצמם. מרי נפש הם. כשעזבו את הישיבה ופרשו מן התורה ויצאו לעיר וילנה לשם "שטודירען" בעוד תקווה גדולה שוכנת בלבם לעלות לבסוף לברלין או לברן ולשוב משם אל עיירתם הקטנה בתור "דוקטורים לפילוסופיה" – אז הביטו על מפעלם זה כעל גבורה שאין למעלה הימנה. אומנם ברעב

ובחסר כול שמצאו להם בעיר הגדולה נשְׁתָּה גבורתם זו. הקצף שהיה להם תחילה על הישיבה ומשטרה התחיל להיות מתפשט על כל העולם כלו. סגנון הביקורת החריפה, ביטול הכול כעפרא דארעא, חיפוש מומים בכל עניין, נטייה פנימית ל"איפכא מסתברא" – אלה הן הדברים שהביאו איתם מן הישיבה אל החיים. כי השכר המרובה מן הפסד הזה שהיה להם קודם בהיותם בתוכה, אהבת התורה והתלהבות היהדות, קישוט המחשבה וטכסיס המידות – מאלה הלא פרשו, את אלה הלא עזבו.

ומה יפה ידע ברנר לתאר את יחס יהודי ירושלים אל אותה ה"תאוריה" על עזיבת הארץ שכהנוביץ זה דורש בה לפניהם. אין איש משומעיו שיקום להדחות את דבריו – ואולי גם אין במה להדחותם – אבל העיקר הוא : שאין צריך להדחותם. בטלים ומבוטלים הם מאליהם. משל למה הדבר דומה, לגוי בעל יושר שאמר לו ליהודי שכנו שהכיר בו שהוא בעל טובה: "ידידי! למה הן כל החוכמות? התנצר – וחיית חיים טובים והיית לתועלת לעצמך ולאחרים!" – על כגון דא אין משיבין. רגע אחד קטן יביט היהודי תמוהות בפני ידידו הטיפש הזה, אך פתאום יעזבנו, יפנה וילך לו.

ובהיות יחזקאל בשווייציה? רק שם הרגיש היטב מה זו ארץ ישראל! יהודי שטעם פעם בחייו את חיי הארץ הזאת (ובלבד שיהא בעל טעם!) אינו יכול כבר על נקלה להיפטר מהם לגמרי. יש אשר מר הוא הטעם הזה, לא ימתיק ולא ינעים, ויש אשר גם כארס יפעפע בנפשו של טועם – אך לסור ממנו אי אפשר, לשכוח אותו לא ייתן... וברוך הוא שלא ייתן!

נעימים וקלים הם יותר חיי הצעירים באירופה, כשהם סמוכים בבוקר על שולחן רבותיהם אשר באוניברסיטה ומן הצוהריים עד חצות הלילה על שולחן מזונות, לימודים וקריאות במקומות ממקומות שונים. טיולי ערב יפים יש שם ברחובות עיר, בתי זמרה. תיאטראות, פגישות מלאות עניין ועוד ועוד – אבל העיקר שם חסר (ואת החיסרון הזה הכיר בכל לבו הבורח יחזקאל פרץ): בעלות... אינך בעלים לשום דבר, הנך זר בכל מקום, ישיבתך ארעית לך, הילוכך ברשות אחרים הוא, ורק דריסת הרגל לשעות קצרות ירשו לך בה כפעם בפעם. וכך המידה עולה, עד שאתה בעצמך לא לך הוא, אתה בעצמך מושאל לזרים. כי הן אין להם לצעירים הללו מטיפוסו של יחזקאל חפץ "בית" יהודי נאמן בכל מקום שהם שם, השראת שכינה הגולה עם בניה ממסע למסע, "מרכז מטלטל" מגלות לגלות: הלא אין להם בשווייציה ישיבה של תורה...

[הערות המחבר] כמו שהיטיב לכתוב את זה הד"ר ש. גרינברג ב"שורון" תרפ"א, חוברת 6.

וכך חשים הם את עצמם בין בני הארץ הזרה כמין אצבע יתרה בין שאר האצבעות. אפילו לשון לדבר בה אין להם כאן. שם, בארץ ישראל, השתמש יחזקאל חפץ בשפה המדוברת בין "יהודי כולל פו"ר" – וזה היה טבעי, לא היה במה להתבייש. ואם דבר לפעמים עם מי שהוא עברית, הרגישו הדוברים גם מעין איזו הרגשה יחסנית; אולם כאן, כאן בשווייצייה, כאשר יפנה לאיזה גולה מרוסיה ולא כל שכן ליליד הארץ בלשון האב והאם ירגיש הוא כל הזמן שהוא מדבר ז'ארגון, ז'ארגון... בעוד שבן שיחו, וקל וחומר בת שיחו, היה בוחר לפטפט אתו בשפת הבחירה – שפת רוסיה או אשכנז.

פו"ר: פולין ורוסיה.

ז'ארגון: כינוי גנאי לידידיש, המציג אותה כעגה מעורבת ולא כשפה ממש.

שפת אשכנז: גרמנית.

לא היו ימים מועטים וחפץ שב לארץ ישראל. במשנה מרץ ומסירות נפש התמכר הפעם לעבודת האדמה. בהתפעלות ובהתאמצות, כדרכו מאז, ובפרט בעת האחרונה מששב מחוץ לארץ, עובד הוא עבודתו. – – אך כאן מתגלה אופיו של ברנר, אמן להכעיס זה. הוא לא ייתן את גיבוריו לראות נחת. עד שהם מגיעים לצמרת שאיפתם, כשחוט השערה בינם ובין אושרם, נופלים הם לבלי קום. ושוב ניכר גם בזה קירוב נפשו להנריק איבסן בסוף מעשה של הבנאי סולנס. כסולנס כן חפץ קורס ונופל פתאום בהגיעו לשעה שהיא קצת משחקת לו.

הבנאי סולנס (Bygmester Solness) הוא שם מחזה המוכר כיום בעברית כ"אלוף הבונים". סולנס הוא הגיבור הראשי.

יחזקאל חפץ ורעהו מנחם עובדים באחת השדות. הם ממלאים העגלה עמיר. מנחם למעלה, על גב העגלה, ויחזקאל למטה מקושש ומגיש מִהָר צרור אחר צרור. פתאום התמלטה גניחה קלה מפיו של המגיש, והוא עם הצרור החדש, הנתון בראש הקלשון שבשתי ידיו, קרסו במקצת... נפל יחזקאל ונתעלף, התחיל מרגיש דקירות בחלק גופו התחתון... חלה. לכל ימי חייו חלה.

והאסון הזה אשר קרהו בתחילת הספר הוא כתוב. כל יתר הדברים המסופרים והולכים חלים בתקופות מחלתו השונות. – ובכל זאת אין טרוניא, אין התאוננות, אין הטחת דברים כלפי גורלו בחיים. אין לך בנפשו של צעיר זה – החולה בגופו ואחר כך ברוחו, אבל תמיד בריא בנפשו – אין לך בה, כשתראה היטב, אותה הגמגום ואותו הפקפוק בנוגע לחובתנו אל יישוב ארץ ישראל שנמצא בקלוח דבריו של הבחור כהנוביץ המזוכר לעיל, שאין זה בא לו, לכהנוביץ זה, אלא מתוך חולשה שיש לו בתכונתו להשתדל תמיד להיות "בלתי משוחד". היא אותה התכונה של חששנות סמויה: שמא אינו יוצא ידי חובתו כלפי ההיגיון הבריא, שמא אין מעשיו מתאימים לחשבונו של אדם בן תרבות, שמא ושמא... מה שאין כן ביחזקאל חפץ.

משונה הוא קצת מה שאין ברנר מספר כלום מימי נעוריו של חפץ זה. בן ישיבה בוודאי לא היה, כי עקבות הלימוד הישיבתי וסגנון החיים אשר בה אינם ניכרים בו כלל. אך גם עקבות הספרות העברית, בין זו שמסמולנסקין עד אחד העם וביאליק ובין זו שמהם עד ברנר עצמו וחבריו, אינם ניכרים בו. ואין צורך לומר שאין בו מאומה מהשפעה ישרה של איזו ספרות אחרת. בכלל לא הטעים בו ברנר את הטופס היהודי או האירופי, ומה שנתכוון להראות בו לנו אינו אלא טופס אנושי סתמי. אולם יותר ממה שברנר רוצה להראות (דברי תחושות ואהבים שאינם חדשים ביותר) רואים אנחנו בו את הנראה לנו ממילא, מבלי כוונה תחילה של האמן העומד על גביו. יחזקאל חפץ זה הוא בן האומה עצמה, המושפע ממנה לבדה, בלי צינור מיוחד של השפעה, בלי הבלטתו של מהלך אחד מכל מהלכים השונים של חלקי האומה הרבים. כשתמצא לומר, סימבולי הוא קצת גם שמו.

.....
[הערת המחבר] אגב אורחא:
הסופר הזה אהב לפעמים
לכנות את גיבוריו בשמות שיש
להם פירושים. כן יש איתו אחד
ששמו "דיאספורון" (בספר
"בין מים למים") על שם שהוא
בן הגלות. וגם בזה יש להכיר
"שיירים" מן הטעם הישן
בסופר זה שכולו חדש.

יחזקאל חפץ = יחזק א"ל החפץ. כי אמנם אנו חפצים, אמנם אנו מבקשים, אנו נכספים לארץ ישראל, לבניינה עם בניינו, להקמתה עם הקמתנו – אך מה קשה לעמוד בחפץ זה! ריבונו של עולם, חזק נא את חפצנו... וזהו מהלך מחשבתם של רוב אוכלוסי ישראל. אמנם רפה הוא יחזקאל, העוזב את הארץ ושב אל הארץ, עובד בה ואינו מצליח. הולך בה ונכשל – אך את חפצו אינו מאבד; ומעצמו, מתוכו, מבלי לדבר על זה כלל, הוא דורש בחיזוקו.

לא כיוון ברנר לרמז זה, כי, כאמור, לא רצה כלל להבליט את השרטוט הזה בקלסטרן של חפץ; – אבל אנחנו מכוונים! כי זהו דבר רוחה של האומה. מבלי בקשת חשבונות רבים, מבלי השתקעות בדברי רגש מופרזים, קשור העם אל ארץ ישראל בקשר חי וטבעי, קשר אמיץ ופנימי, קשר שאין מרבים לבדוק בו ולהדקו – כאותם ציונים חדשים בני הדקלרציה של בלפור – כי אם קיים הוא ממילא בתור קשר עליון דאורייתא, קשר נפשי אמיתי שמוצאו מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים ושעתידו צפון בחיק ההשגחה. אלוקי ישראל יחזק את חפצנו, אלוקי ישראל יחזק את קשרנו, כי הבא להתחזק מסייעין לו. "ירושלים אמנם תיבנה כשייכספו לה בני ישראל תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה" (כוזרי, מאמר חמישי, סימן כ"ז).

מעניין להכיר את הכוסף הזה מורגש ומובלט מתוך דבריו של ברנר יותר משאלו יורגש ויובלט מתוך דבריו של איזה סופר אחר. כפרן מובהק זה המביט על כל דבר באספקלריא המריעה, הרואה את עצמו ואחרים עמו מתוך ראי עקום המעווה את צלם האלוקים, יוצר אונן זה

שאף בת צחוק קלה של שביעות רצון לא תמצא על פי בריותיו – אף הוא לא יכול כאן לכפור בכל, אף הוא בעל כרחו ענה אמן על ברכת ה' לאברהם אבינו: "לזרעך אתן את הארץ הזאת". כי לנו זאת הארץ תהיה ואנו נהי הבונים. אחת היא אם יושבים אנחנו בה או "עבדים" אנחנו עליה – כדברי אבותינו בימי בנין בית שני – אם כה ואם כה – ארץ לבבנו היא, לנו היא ולזרענו.

ארץ ישראל! זו הארץ אשר מאז ידע הילד העברי שבגלות לבטא בשפתו את המלה "ארץ" – היא היא ארצו, ארץ נפשו. ואף כי מימיו לא ראה אותה, אף כי גם אבותיו ואבות אבותיו לא ראוה זה אלפי שנים – בכל מקרה קרובה היא לו, אהובה ויקרה היא לו, כאלו חלקו היא בחיים. ודמעות ניגרות מעיניו של ילד בכל יום – זיכרון ממנה ובכל צל זיכרון ממנה שיזדמן לו לפגוע בו בדרך הילוכו בחיי ילדותו. מתגעגעה נפש ישראל על ארצה הקדומה שלה, פשוט כבן המתגעגע על אמו, וגעגועים ממש הם, בלי פירושים ובלי צורך לפירושים, בלי ביאורים ובלי אפשרות של ביאורים. היא חפצה בה! וחסל.

ומיום עמוד יהודי על דעתו הוא מתחיל מקווה משעה לשעה: מתי תבוא לידו היכולת לעלות אליה, היכולת להיאחו בה – ויקיימן. אומרים לו שאין כדאי, שאין כל תקווה שיכבשנה, שמוחזקת היא ביד אחרים – אבל לו אחת היא! הן אינו רוצה לכובשה בכוח, הן אינו רוצה לקנותה בחזקה, כי הלא שלו היא מכבר, "ארץ ישראל מוחזקת היא לנו מימי אברהם אבינו", הן ארץ ישראל שמה – ומה לו עוד? – הוא אינו רוצה אלא לשבת בה, לבנותה ולהיבנות ממנה, לשכללה ולהשתכלל על ידה. כאמור לעיל בר' יוסף חפץ.

שמא תאמרו: בואו חשבון... קשה הדבר... רחוק הדבר... הרבה מכשולים מכאן ועד בניין... הרבה מפריעים משם והלאה... אך מי ייתן יד לחששות כאלה במקום שיש אהבה אמיתית שאינה תלויה בדבר, במקום שיש אהבה אלוקית הבטוחה בעזר אלוקי?! ... האם לעזרא ולנחמיה, לחגי ולזרובבל היה מדויק החשבון המעשי לכל פרטיו ודקדוקיו? האם הסכים להם השכל, האם חייב אותם הרגש, לסכן את נפש העולים בין השומרונים העמונים והאדומים שהיו מוכנים מסביב לאכול את ישראל בכל פה? כשהיד האחת מחזיקה בשלח והיד השנית עובדת בחומה, והבונים מועטים והשונאים מרובים – האם גם אז הכול נכון לפי השכל והרגש?

שם עשו על פי נביאים? אך הן לא הנביאים הם העיקר, אלא הנבואה אשר בפיהם, ונבואתם של הנביאים ההם גם אתנו היא כאשר הייתה

את הדור ההוא. חובת יישוב ארץ ישראל – בכל עת ובכל שעה היא. גם אז התחילו בניין לפני בוא הזמן המיועד לסוף גלות בבל (עיינין שבת קמה ע"ב, וברש"י דיבור המתחיל נ"ב שנה וכו'). אך זה היה בניין בכל עוז ובכל מרץ! כי מה שלא יעשה השכל תעשה מסירות נפש – ורק בה כוחנו גדול. שהאמת צריכה להיאמר: מי שחפץ לעלות לארץ ישראל לא ימצא לו בשכלו משען גמור והסכמה החלטית לחפצו זה – אולם מי שנמשך אליה מאליו, בלי "שאלת חכם" משכלו וחשבונו, הוא יבוא שמה והוא ינחילנה את ישראל!

אבל יש טוענים: עם מי אתה בא שמה? הלא עם פושעי ישראל, מרשיעי ברית, כופרים בעיקר, מְהַפְּכֵי קערה על פיה! הלא הם יהפכו את ירושלים לפריז! וכלום לפריז על הר ציון אתה צריך? אך גם אם כך נגזרה גזרה – יאמר הלב העברי – שמה אני חפץ להיות, שמה אני חפץ ללחום נגד המהפכים האלה, שמה אני חפץ ולספוד עליהם ולהציל מה שיהיה להציל, שמה אני חפץ להשפיע "השפעה גדולה על הדור החדש ברוח היהדות הטובה, הצרופה" ... (דברים שיש בהם אולי טעם של אירוניה בפי ברנר העומד מן הצד ואשר רציניים ונאמנים הם מאוד בלב כל יהודי כשר העומד מבפנים), שמה, רק שמה!

– המלחמה תהיה כבדה?

כן. גם פה היא כבדה. גם פה אין אחינו הנפשעים, שונאי רוחנו ומתנגדי דעותינו, שמים ידם בצלחת. כדאי לנו ללחום בארץ קדשנו כמו שכדאי בכוצה של גלות. גם פה וגם שם אין לנו להישען אלא על אבינו שבשמים, גם פה וגם שם "שרידים נותרנו ורבתה הרעה ועדיין לא השגנו ישועה", אך גם פה וגם שם אין אנו פטורים מלעבוד מכל מאמצי כוחותינו, אין אנו רשאים להסתתר בין כותלי הישיבות בלבד ולעסוק בתורה במנוחה מתוך שכחה גמורה על כל הנעשה בקרב העם, על חיי ילדיו וילדותיו, צעיריו וצעירותיו, בשוק ובבית, בחיים ובספרות. ומכל שכן שאין אנו רשאים להפקיר את עתידנו בארץ ישראל בידי אחרים שאין דעתנו נוחה מהם. בצעדי און ובביטחון קודש עלינו לצעוד אל מול פני העתיד, גם פה וגם שם!

לא פתרון "שאלת" היהודים אנו רואים בעבודת היישוב, כי קיומנו אנו, יהודי התורה והמצוות, הוא דבר שאינו בשאלה. הנסתרות לה' אלוקינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה – ולא לוקים פתרונים ... אך כשם שאנו קיימים, כשם שיהדותנו קיימת, כך קיים בנו הייחול הנשגב לקיבוץ גלויות בארץ העברים, ייחול הדורש מעשה. ולעומת יד אלוקים המראה לנו דרך למעשה זה עלינו לשאת לבבנו.

עלינו להשתמש בכל אפשרות, בכל חצי אפשרות או צל אפשרות, השלוחות אלינו מחביון ההשגחה בדור תהפוכות זה לצורך יישוב הארץ. כל רמז היסטורי בנידון זה עלינו לקבל באהבה קדושה, במסירות נפש ומסירות גוף, במתת הון ומעשה יד – וכל היושב מרחוק חוטא.

זאת תורת האהבה לארץ ישראל אשר בכוחה לעשות גדולות, כאשר כבר עשתה התחלה לגדולות. אצבע אלוקים בהתחלה זו, לא יכלה עין אדם לראותה מראש. "איזהו חכם הרואה את הנולד" – את העתיד להיוולד אי אפשר לראות, אולם את זה שנולד כבר צריך לראות היטב. ואף שהוא עדיין קטן בן יומו, אינו יכול להזיז יד ורגל, אין לו מעמד ואין לו מושב והוא מוטל כאבן שאין לה הופכין – מכל מקום מי שהוא חכם יודע בו כיצד לראותו, מביין בו כיצד לגדלו, ואמנם בעוד שנים מועטות זה הקטן גדול יהיה.

מרגלא בפומייהו של אדירי אמונה: "מי שאין ליבו נמשך מאליו, בלי חקירות יתרות, לעבודת השם יתברך, ממשמע שחסר לו איבר האמונה ואין בכוח אדם למלא חסרונו". אך אנו נאמר: מי שאין ליבו נמשך מאליו לאהבת ציון ובניינה הרי הוא יהודי חסר איבר אחד מן היהדות ואין בכוח אדם להושיע לו.

אולם שומעים אנחנו קולות מרננים: אמת הדבר כי ליבות היראים בדורות שעברו היו מלאים מאהבה זו, היו בוערים כמדורות אש בחשק עבודתם בארץ האבות – אך מדוע נתקדר כל כך ליבם של חרדי דורנו? לפנינו בכתי כנסיות היו שומעים בכיות נוראות בין ביום הכפורים ובין בתשעה באב, עתה גם בכיות יום הכפורים אינן כבר נוראות כל כך, אך מדוע בליל תשעה באב חשאיות הן לגמרי?... איזה הם נכדיו של רבי יהודה הלוי אשר לא טעם את אשר אכל ולא היה לו נערב מפני שארצו במזרח והוא במערב?

אם אין תשובה על שאלה זו שתהא מספיקה לאחרים, לנו עצמנו ישנה: זה חולי ונישואנו. לא לעולם רפיון. עוד חזון ליהדות האמונה, עוד חיים ארוכים לתורה ולמצוות, עוד תקום היהדות החרדית, עוד תקום לעבודת הבורא. עתידה של האומה לנו הוא. הפילוסופים של הצינונות המודרנית פוסקים ואומרים שפסה האמונה, אבדה האמונה, איננה – אך אין דבר זה מעיד אלא עליהם ועל כיוצא בהם, לא עלינו. ורבים עוד אשר אתנו, אף כי לא רבים מאוד. השכלים המעשיים בלבד והרגשיים הלאומיים בלבד, בלי תוספת קדושה משלנו, יכמשו וייבולו. לנו מצפה ארץ ישראל. דורנו העכשווי חלש הוא, מבולבל, אך אל תבוזו לו. שכול הוא, נשכל הוא, מתלבט הוא – אך בו זרוע גרעין העתיד. יתגדל ויתקדש רצונו,

והגרעין יעש פרי. כי אין רצונו רצון פשוט יליד הרגש וחניך השכל, אלא חפץ אלוקים, ו"חפץ אלוקים בידו יצליח". יחזק אל החפץ... הוא החפץ ששמו אמונה, אמונה בתמים דעים מתוך רצון תמים מעשים, שבו אמרו חכמים: עשה רצונך כרצונו... עשה רצונך! טפל בו ועשהו, כי בראו אלוקים להיעשות. מי שיש לו רצון אמונה זה, כל שעה שבחייו, אף המרה והמארה, שעת רצון היא לו. אם תחילתה בתקווה ואמצעיתה בכישלון – אין סופה אלא ברצון. ולעולם היה אדם מישראל מצרף אל ה"רצון" הזה שבלבו גם תפילת "יהי רצון" שבנפשו: יהי רצון מלפניך...

עוד רחוק היה ברנר מתפילה יהודית זו, אך לבו כבר הלך וקרב אליה בפרק חייו האחרון. לא הרגיש עדיין בעצמו את אשר התחיל לשכון בלבבו, וזה היה: כוח האמונה... את ספרו האחרון כינה בשני שמות, "שכול וכשלון או ספר ההתלבטות", ובעצמו לא ידע שיש קצת טעות בדבר. את השם השני היה צריך להוסיף על כל ספריו הקודמים אשר כתב, הם הם שהיו ספרי התלבטות, אך לא ספרו החדש הזה שתחילתו בספק וסופו בוודאי, תחילתו בייאוש וסופו בתפילה...

קו אמונה רב נגוהות בוקע ועולה אלינו אפילו מתהום מחשכיו של יוסף חיים ברנר, בן ספק ספקא נבוך זה. אחרי כל רוב הרפתקאות שעברו על יחזקאל חפץ שלו, אחרי כל השכול והכישלון שגרמו לו חיי ארץ ישראל, לא בא צעיר זה לידי ייאוש, אלא – להפך! – פתאום התחיל להרגיש כי השכול והיתמות שבחיים באמת רק דוברים המה, כי אומנם גם הרבה שעות אורה היו לו בחייו, ומה טובים החיים, וכמה צריך אדם לשמוח בזה שהוא חי מדבר... "החתול אינו מדבר – ואנו מדברים"... אכן זוהי השמחה הטהורה וההודאה לאלוהים חיים על החיים עצמם כמו שהם, על ההווה בתור אדם. זוהי האמונה הגדולה העולה מתוך מוסר היהדות, וזהו המזכיר כל כך את דברי שער הבחינה של רבנו בחיי דיין ספרדי בספרו חובות הלבבות.

ויתפלל יחזקאל חפץ ויאמר: "אבי, אבי היתומים, היטב לי, קרני שמש שלח לי שי, ואני, יתום היתומים, אקבל מנחתך בתודה, באהבה, בתקווה. אני יודע להוקיר את מנחתך, את טובך סלה. ליבי ירנן אליך אף ירועע. אבי החיים, תבורך סלה!"

דברים פשוטים – אך מה עזים הם בתומם ומה תמימים הם בעוזם. פרי לב עברי...

הן בדור של בעלי תשובה אנו חיים. מי יודע... אולי אם הוסיף לחיות יוסף חיים זה היה שב עוד אלינו.

סיון תרפ"א